

Гудінова І.Л.

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТЕКСТОВИХ ЗРАЗКІВ НА САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Постнекласична методологія привнесла суттєві зміни в психологічну науку: особистість почала розглядатися як складна система, що здатна самоорганізовуватися та самодетермінуватися. У зв'язку з цим у сучасній психології актуальності набуває проблема розробки стратегій і способів саморозвитку та самопроектування особистості.

Згідно концепції Н.В. Чепелевої, самопроектування характеризує здатність людини діяти на підставі особистого задуму, який, у свою чергу, базується як на інтерпретації власного емпіричного досвіду, так і на засвоєнні ззовні «готових» соціокультурних зразків. До зразкових текстів можуть належати родинні наративи та оповіді знайомих, твори художньої літератури, кінофільми, тексти ЗМІ, тощо. Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій призвів до віртуалізації реальності. Віртуальне середовище на сьогоднішній день стає специфічним контекстом вибудовування особистістю власних ідентичностей, а тексти, що розповсюджені в Інтернет-просторі, зокрема в блогосфері, набувають статус зразкових та відіграють значну роль у процесі самопроектування особистості.

Інтернет саме те середовище, де створюється можливість надихатись\підживлювати власні життєві соціокультурні смисли і де можна розповідати-ділитись-переінакшувати свої життєві історії наповнюючи їх новим смислом. Філософ Славою Жижек, кажучи про віртуальність нашого світу, ввів термін «реальність віртуального» (замість «віртуальна реальність»), і вона такою стає на сьогоднішній час [Жижек, 2011].

Отже, чому «Реальність віртуального» - важливий проект? Тому, що «він ставить фундаментальні питання про перспективи соціальної критики в епоху когнітивного капіталізму, в епоху медіа і спектаклю. Чи повинна думка

вступати в ризиковану гру з власними віддзеркаленнями і спотвореннями, misreading і сприйняттям «серйозно»? [Жижек,2011].

І протонаративи в Інтернеті (меми, крилаті вислови, афоризми) стають в деякому сенсі соціокультурним смисловим «допінгом» для самопроекування. Пошук і знайдення відповідних чи влучних слів у протонаративі що описують стан і ціль, допомагає сконцентруватися на смислі цього стану і цілі, вплести їх в контекст власного життя і майбутніх подій.

Життєві історії з непрожитими до кінця емоціями стають «ініціаціями» які підштовхують людей до пошуку до змін в характері і в житті в цілому. Це рівень «пробудження» для свого дійсного призначення психологічного зростання та соціокультурного облаштування у соціокультурному середовищі. Оскільки особистість - це компеляція всіх міжособистісних ситуацій - минулих, сьогоденних, і, як не абсурдно звучить, майбутніх, то за визначенням Ж.-П. Сарта «Людина - це проект». *Людина яка знає «навіщо», подолає будь які «як» - це здатність проектної людини* [Сарт, 1989].

Життя це безліч можливостей, постійне обрання перспектив, самопроектів, самовизначення, самоствердження у сучасному соціокультурному середовищі. Мобільні когнітивні зміни особистості є одним з критеріїв сучасної компетентності (самоусвідомлення - самопізнання - самопроекування - самореалізація).

За умови великого масиву інформації і мінімуму часу на її сприйняття, життя примушує користувача рухатись від сприйняття коротких чужих соціокультурних смислів (протонаративів чи інтернет мотиваторів), як текстових ущільнених ціннісно-смислових основ, до власних розгорнутих смислів (нарративів та ментативів) в заданій смисловій площині, спираючись на власні соціокультурні знання. Протонаративи які мають мотиваційну основу є інтертекстуальними утвореннями. Інтертекстуальний смисл є одиницею мовної культури, яка основана на охопленні свідомістю

максимуму життєвих смислів, відображених в естетичній та ергономічній текстовій оболонці. Життєві протонаративні смисли мають статус «культурогенного» спілкування (Едвард Осборн Уілсон і Чарльз Ламсен запропонували концепцію «культурогену»). [Переломова, 2008]. Досліджуючи використання в Інтернет щоденниках (блогах) протонаративів/мотиваторів як ціннісно-сміслових основ самопроекування, ми виявили певні тенденції впливу Блогосфери на процеси самопроекування особистості. Насамперед, можна припустити, що Блогосфера є одним із чинників залучення людини до самопроекування, оскільки перебування в Інтернеті є по суті нашим дозвіллям і нашим вільним часом. Також, у мережі соціальне середовище облаштоване так, що дозволяє людині отримувати миттєво статус «безпосереднього члена суспільства» без проміжних ланок у вигляді груп, ідеологій, символічних культурних систем (свій серед своїх) [Бухарцева, 2013]. Наступна тенденція полягає у тому, що особистісні життєві проекти часто мають за першоджерело протонаративні Інтернет форми (меми), які породжують особисті наративи та ментативи. «Ментатив – це різновид внутрішнього дискурсу, що припускає ментальну подію (зміна картини світу) у свідомості людини» [Титаренко, 2014].

Тут слід пояснити різницю: «наратив розгортається в стилі що/хто, де коли, сюжет героя, композиція, відображена точка зору. А ментатив, розгортається в напрямку, що це означає, чому це стало можливе, за яких умов це відбувається, чим це підтверджується, яка теза до антитези, які відношення між думками та ідеями? Ментатив є домінуючим смисловим конструктом» [Кузнецова, Максимова, 2007]. Наратив і ментатив залежать від автора та його стратегії текстотворення, тому «спомини» – це наратив, а «роздуми» – це ментатив. Наратив не є лише оповіддю, він, текстопороджувальна комунікація двох рядів подій, референтного і комунікативного [Тюпа, 1998]. З означеного вище можна зробити наступний висновок, так звана «проектнобрендова ідентичність у масовому суспільстві реалізується переважно у сфері вживання уже готових культурних форм,

міфів, іміджу, тим самим відповідальність за себе, за проектування себе як бренду/нового смислу, розгортається переважно у сфері використання маскультур» [Тульчинский, 2009, с. 56]. І такі люди, які відштовхуються від чужих життєвих смислів для створення своїх життєвих сенсів та проектів в Інтернет мережі, створили досить потужну мультикультурну спільноту. Тяжіння до максимального скорочення текстового масиву та більшої смислової насиченості завдяки лаконічності вислову та за допомогою додавання або сполучення з картинкою стає для багатьох життєвою / смисловою домінантою та особистісним культурологічним виміром. Завдання на нові смисли запозичуються із соціуму, вони вже самі по собі є мотиваторами за функціоналом тому, що мають в собі вказівки на виконання. Огляд сучасної літератури дозволив нам пов'язати ґрунтовні розробки минулих років на тему ущільнених смислоутворень, таких, як: «смислові текстові ядра» А.Р. Лурії, «пакети інформації» І.Г. Рубо, «картини світу» Д.І. Ізаренкова, «денотати» І.А. Зимньої, О.В. Торбан, Г. Фреге, Г.Д. Чистякової, В.В. Юртайкіна, «пропозиції» W. Kintch, «смислові вузли» Т.М. Дрідзе, «фігури» В.З. Дем'янова, «смислові віхи» А.Н. Соколова, Г.С. Костюка, «смислові опірні пункти» В.В. Смирнова, «концептуальні пакети» М. Turner з новими розробками, напрямку що пов'язаний з такими вербально-візуальними Інтернет феноменами, як Інтернет мотиватор (в психології визначений як протонаративна текстова форма). Інакше кажучи, це «мовна культура елітарного типу», «ефективні думки», «талановита творчість та мовний ефект», «одиниця культурної інформації» (Річард Докінз), «живучі ідеї» в людській психіці, «націлена на самого себе логіка», «базовий пакет думок, мотивів і інструкцій» Е.Е. Анісімова, У. Ача, Р. Барта, І.М. Білякова, В.М. Березіна, Л.С. Большакова, О.А. Вороніна, М.Б. Ворошилова, Л.У. Головіна, Ю.А. Сорокіна, Ю.У. Тараса, Р. Якобсона, А. Менегетті.

За умови перебування у вербально-візуальній культурі і виникнення нових впливових інформаційних Інтернет форм, науковці почали піддавати науковому осмисленню і вивченню змішані вербально-невербальні тексти,

особливо в роботах із семіотики Е.Е. Анісімова, У. Ача, Р. Барта, І.М. Біляківа, В.М. Березіна, Л.С. Большакова, О.А. Вороніна, М.Б. Ворошилова, Л.У. Головіна, Ю.А. Сорокіна, Ю.У. Тараса, Р. Якобсона. Тут буде слухним твердження В.Е. Чернявської про те, що «лінгвістика тексту здає свої позиції на користь семіотичного і культурного тлумачення тексту» [Чернявская, 2010]. Відтак, мовні та образотворчі (фотографія, малюнок, колір, шрифт) елементи сприймаються як єдине інформаційне ціле. Також ми дослухаємось думки Е.Е. Сапогової, яка відзначала, що «знак, символ, текст – все це інструменти не просто привласнення культури, але *особового самовизначення людини в культурі*, розширення меж самого себе, виходу за свої межі» [Сапогова, 2004]. Наукові розробки минулих років, як радянські так і зарубіжні, дали поштовх до того, що на даний час виділяється як самостійна наукова дисципліна меметика, яка розглядає культурну інформацію, що поширюється в Інтернеті. При цьому мем є одиницею культури, де одне слово чи смисл викликає низку подібних смислів та інтерпретацій інформації. Вони виявляють глибинні образи мислення, які формують системи і впливають на поведінку людини. Крім того, вони містять базові пакети думок, мотивів та інструкцій, які визначають те, як ми ухвалюємо рішення і розставляємо пріоритети в житті. Саме ж слово «мем» може бути зведене до французького «*moi meme*» («я сам», «рівне для рівного»), або ж до грецького «*mimema*» («імітувати», «імітація», «спадкоємство») [Менегетти, 2002]. Перша поява мема датована 1976 р. в книзі Докінза «Егоїстичний ген». Сучасний меметичний рух починає відлік з середини 1980-х років і в ньому відзначимо таких відомих постатей як Е.О. Уілсон, Ч. Ламсден, Р. Броуді, А. Лінч, С. Блекмор, Х. Сітунгкір, Г. Плоткін, Д. Деннета, В. Лавров, Д. Кофф, А. Менегетті. Слід також долучити до розгляду зазначеної проблеми такий термін, як *мемплекси*. Це безліч мемів, які поєднані та взаємопов'язані одним культурним комплексом, що має соціокультурну значимість, наприклад, це все, що пов'язане з мовою/мовленням/текстом, художній стиль, ідеології та ін. Нас же особисто

цікавлять *текстові мемлекси*, зокрема, короткі текстові смислові утворення з короткими вказівками до дій «короткостроковими перспективами».

Як ми вже зазначали, протонаративи, як «смислові капсули», в Інтернеті відображені у вигляді мотиваторів (мемів), демотиваторів (демів), висловів та думок видатних людей, афоризмів, народної мудрості, які вважаються «інформаційним благом», новим рівнем постановки мети, енергозбереженням при новому смислоутворенні і при конструюванні нового смислообразу. Такі зненацька віднайдені тексти, чи чужі життєві смисли стають для віртуальної особистості близькими «естетичне чуже як забуте своє», і такими, що здатні переструктурувати та естетизувати попередні переконання і соціокультурні цінності. Використання протонаративів приводить до кількісних змін, а саме: конкретизації переосмисленої ситуації; підвищення емоційного рівня і самоповаги; текстова лаконічність призводить до відчуття завершеності та отримання життєвої мудрості; людина стає здатною словом допомогти іншій людині (мемотерапія); виникає відчуття гармонії і остаточної впорядкованості життєвого досвіду завдяки утворенню самодостатнього образу зароджується життєстійкість. Сила мови полягає в умінні висловити багато в малій кількості слів. Це «зміни змін» на думку О.Г. Асмолова. Так що ж таке меми? Мемом може бути вислів, зображення, норма поведінки, мелодія, мода та ін. Але мем від простої інформації відрізняє його здатність до швидкого копіювання та тиражування/розмноження [Докінз, 2010]. Такої летючої легкості цим феноменам надає компактна текстова форма і згорнутий смисл, який швидко викликає безліч життєвих асоціацій. В мотиваторах своє/чуже швидко переходить в наше і зароджується в деякому сенсі «етика спільних\однотипних дій». Спробуємо описати коротко. Отже, мем, це: 1) елементарна одиниця інформації, здатної повторювати себе, розмножуватися в паралельних або в подібних системах – інтерпретуватись. Це одиниця, яка встановлює нескінченні інтерпретаційні потоки та зв'язки; 2) одиниця культури, де одне слово чи смисл викликає низку подібних смислів та інтерпретацій інформації; 3) ідея, яка потрапляє в головний мозок

і викликає певні пам'ятні події з життя людини, починає відтворювати копії «самої себе», «реінкарнує стереотипи»; 4) це націлена на самого себе логіка; 5) глибинні образи мислення, які формують системи і впливають на поведінку людини; 6) вмістилище базових «пакетів думок», мотивів та інструкцій, які визначають те, як ми ухвалюємо рішення і розставляємо пріоритети в житті; 7) те, що впливає на життєвий вибір людини; 8) самоорганізуюча суть, яка виявляється в узгоджених стереотипах, що охоплюють буквально всі сфери нашого життя; 9) структури мислення, тобто мем, визначає як люди мислять або ухвалюють рішення, на відміну від того, в чому вони переконані або що цінують; 10) продукти взаємодії внутрішнього устрою нашої свідомості з умовами життя; 11) смисл як копіювання і наслідування того, «що ти знайшов в мудрості; 12) репродуктивність – багаторазове вирішення типових завдань: «З кожним рішенням ми змінюємо життя»; 13) готовність до сприйняття результатів, перевизначення, і постановки більш високих цілей; 14) здатність ставити завдання на освоєння комфортних для себе смислів; 15) мему-категорії, що програмують нас, відповідають за те, яку інформацію ми приймаємо, спотворюючи таким чином твоє уявлення про реальність.

А. Менегетті, як автор вищесказаного, виділив 3 групи мемів. «Перша категорія – це свого роду ножички для розкрою реальності (тобто когнітивні операції розуміння тексту). Друга група – це стратегії-переконання, що стосуються залежності наслідків від причин (мінливі правила поведінки, які підказують, що робити в даній ситуації, щоб досягти бажаного результату). Стратегії – це переконання, що стосуються наслідків і причин. Вони програмують нас так, щоб ми підсвідомо вірили, що певна поведінка повинна дати певний результат. Одним з наслідків такої поведінки може бути серія подій, причетних до перенесення даного мему-стратегії на інші розуми. Третя група – асоціації, що виражають наше ставлення до різних елементів реальності (вони здійснюють зв'язок між різними мемами. Крім того, автор зазначає, «Слід серйозно ставитися до «вірусів розуму», оскільки це вони

заразили тебе мемами – ідеями, установками і переконаннями, які ведуть тебе туди, куди ти зовсім не хочеш потрапити». Одним з методів їхньої дії – це «пророцтво що самореалізується». Меми-категорії не тільки управляють майбутніми, але також утворюють так званий «фільтр сприйняття» [Менегетті, 2002]. Наприклад: *«щоб загубити голову, потрібно мати серце», «всі люди діляться не на віруючих і невіруючих, а на тих хто має Бога в серці»* Дані мотиватори є соціокультурно прийнятними. Але, є на тлі таких мотиваторів й ті, які називають «вірусами розуму», які процвітають і укорінюються в умах людей з досить поверхневими соціокультурними установками типу *«Если вы хотите вести счастливую жизнь, вы должны быть привязаны к цели, а не к людям и вещам»*. І ця інформація може подаватись не просто на кольоровому тлі, а й з картинкою як «зразком поведінки». Зазначимо, що ми у своєму експерименті рідко зустрічали подібні мотиватори, тому що люди відчувають суть смислового наповнення і соромляться виставляти напоказ свою егоцентричність. Слід також зазначити функції, які мотиватори виконують, ставши засобом і формою спілкування сучасної молоді: комунікативна (ініціюють дискусію, обговорення, обмін думками або переживаннями); когнітивна; емоційно-експресивна (піднімають настрій співрозмовника, «кепкують» над співрозмовником); волюнтативна; метамовна; ідеологічна (справляють враження на співрозмовника, надають своїм словам особливої значущості); така, що формує нову реальність; естетична (інсайт «естетичне чуже як забуте своє», вона реалізується у використанні високоякісних фотографій, картин відомих художників, поетичних і прозаїчних цитат з класичної літератури як підписи до зображень); аксіологічна.

Емоційно-експресивна функція була первинною в появі цього жанру, оскільки мотиватори створювалися з метою передачі особливого настрою, як ключів до осмислення. Волюнтативна функція мотиватора з'являється пізніше, коли розширюється вибір тем, і важливою стає не передача власного настрою, а мотиватор використовується як засіб агітації і пропаганди з

використанням різних закликів в імперативній формі. Метамовна функція полягає в тому, що мотиваційними засобами роз'яснюється сам смисл мотиватора. Ідеологічна функція – це вираз ідеологічних смислових переваг авторів мотиваторів. Зустрічаються мотиватори антиглобалістичні, націоналістичні, релігійні, атеїстичні, ліберальні, демократичні, життєві тощо. Коротка меметична форма в психології була визначена Д. Прінсом у 1987 році як протонаратив, тобто «мінімальний наратив, для якого характерним є редукованість наративних компонентів і принципів» [Prince, 1973]. Поняття протонаративу також широко використовували у своїх роботах П. Рікер, Ф. Левін, А. Зорін, Й. Ужаревич. Вперше цей термін ввів Ф. Левін. Протонаратив в психології визначається як літературна мікроформа, що має подієво-просторову часову організацію. Це розкриття *однієї події*, яка може відобразитись у таких формулах: початок-середина-кінцівка; зав'язка-розв'язка; постановка проблеми-рішення; очікування-задоволення, питання-відповідь. Тут наявна не тільки тематична направленість (мораль, вічні цінності) а і поетика (мова, образність, ритм) та їх пізнавальна надійність. В них закладені слов'янські концепти: душа, дух, розум (наприклад: *«Если у тебя получилось обмануть человека, это не значит, что он дурак, это значит, что тебе доверяли больше, чем ты этого заслуживаешь»*, *«Нельзя начать жизнь сначала, но ее всегда можно продолжить по — другому»*, *«Главное в жизни – научиться все повороты судьбы превращать в зигзаги удачи»*), а також протонаративи попередніх епох і людей в них. На думку А. Зоріна «сприйняття та осмислення такої текстової мікроформи є насамперед «літературним переживанням», що веде до «відчуття підсумку», тобто емоційною матрицею, яка намічає соціокультурні норми переживання [Зорин, 2006]. Переживання тісно пов'язане з досвідом і отриманими почуттями під час переживання, а не постійними роздумами, які часто водять людину по колу. Опора на певне соціокультурне смислове кліше, спонукає людину до певної структурованої самоорганізації та оптимізації свого буття. А свідомий вибір протонаративного тексту є бажанням спрямовувати себе в

заздалегідь визначеному (бажаному) соціокультурному руслі, та спробувати в цьому напрямку свої сили. Шлях від сприйняття протонаративу до розгортання в свій наратив чи ментатив, є бажання освоїти, опанувати нові особисті можливості під новим кутом зору, та перетворити їх на вчинки. При самопроектуванні людина відшліфовує такі якості, як наполегливість, здатність навчатись новому, самозобов'язання. З'являються нові можливості, перспективи, спрямованість на нескінчені самопроекти, майбуття. Тут відбувається вибір цінностей, змінюється внутрішній світ особистості, свобода, межі соціокультурної дозволеності.

Застосовуючи протонаратив (думку когось авторитетного), як цінісно-смісловий старт для особистісних змін, ми тим самим дозволяємо чужому переконанню впливати на своє особисте життя. «Текст значніший за самого себе, він набуває рис моделі культури, а з іншого боку він має тенденцію здійснювати самотійну поведінку, уподібнюючись автономній особистості» [Лотман, 2000, с. 132]. При цьому протонаратив є соціокультурним зразком, який здійснює вплив на особистість. Сприйнятий смисл і розгорнутий іншою людиною і в іншому емоційному стані, дозволяє нам отримувати нову історію під новим кутом зору. Інакше кажучи, «людина може смисли перевизначати і довизначати, реконструюючи таким чином як власні уявлення про зовнішню і внутрішню реальність, так і результати інтерпретації і реінтерпретації особистого досвіду» [Чепелева, 2013]. Отже, «у разі смислової переробки соціокультурних сенсів, а також перевизначення і довизначення пропонованих культурою зразків і життєвих завдань виникають особисті новоутворення, що свідчать про формування у людини того або іншого життєвого та особистого проекту» [Чепелева, 2013]. Протонаративи є своєрідними метафорами щастя і алгоритмами чужого розуму, мета яких енергозбереження особистих смислових ресурсів. В момент віднайдення чужого життєвого смислу (протонаративу) відбувається емоційний сплеск, який підбадьорює людину на пошуки особистих подієвих змін. Як зазначає Т.М. Титаренко, «особистісний цикл є сукупністю

взаємопов'язаних процесів ідентифікування, практикування, автоматизації та діалогування, що утворюють відносно стійке коло життєконструктів...» [Титаренко, 2014, с.73]. Але не все так просто як на перший погляд здається, у великій кількості коротких смислів, які сприймаються іноді автоматично, ми помічаємо й такі, як *«Ніщо сказане на твою адресу не повинно міняти твоїх намірів та думок»*, чи *«Запам'ятай — ти нікому нічого не повинен, це їх рішення допомагати тобі чи ні»*. Здається без особливої дискусії стає зрозумілим до яких наслідків ведуть такі ціннісно-смыслові основи, та який кут зору взятий за основу! Маючи такий потужний арсенал нових/віднайдених/переозначених життєвих смислів (протонаративів, мемів), людина починає відчувати потребу у проектуванні. Завжди в житті є події, до яких повертаються для гармонічної їх переадаптації в соціокультурному просторі і виправлення докорінно життєвих ситуацій, які вже сталися (конфлікт соціокультурних цілей, особистих цілей). Для досягнення таких цілей потрібні проектно-конструктивні дії: вибір цілей, перегляд цінностей внутрішнього світу, визначення свобод/меж свобод, перегляд духовних поглядів, визначення цілісності власної особистості. Це відбувається з урахуванням можливостей, перспектив, настрою на незчисленні самопроекти. Бажання конструювати нові зв'язки, самодостатнього образу *«Сходження до себе»*, самовдосконалення, пошук особистісного смислу життя шляхом самореалізації у діяльності.

У психології широко вживається термін *«самопроекування особистості»*, який розуміється як форма психотехнічної практики, суть якої – зміна психічних станів або властивостей самого суб'єкта. *«У психологічній структурі особистості самопроекування нерозривно пов'язане з особистісно значущим контекстом («Я»- концепція, прагнення до самостійної поведінки, ціннісні відносини і переваги, особистісний вибір і відповідальність, світоглядні орієнтації)*, який робить його важливою передумовою, і разом з тим однією з головних умов для переходу від виховання до самовиховання, від навчання до самоосвіти» [Безрукова, 1996]. *Людина яка знає «навіщо»*,

подолає будь які «як» — це здатність проектної людини. Основним способом формування готовності до самопроекування є проблематизація з приводу самовизначень: культурного, діяльнісного, соціального. «Прагнення та планування досягнення своєї мрії, через самозобов'язання, самообіцянки, програми особистого зростання і т.д.» [там само]. Кожна людина прагне до реалізації свого потенціалу до наближення свого реального «Я» до «Я» ідеального. Отже самопроекування – це прагнення людини до поліпшення (вдосконалення) свого особистого «Я». У самопроекуванні важливою є не тільки дієва сторона, а й емоційний стан людини. Сприйняття «протонаративних істин» відбувається часто з повною довірою і вірою в дієвість даного тексту, з надією на ефективність чийогось життєвого смислу, і мрією що буде саме так, як у автора, що ділиться такою інформацією. Саме віра (від латин. *ventas* – істина, *verus* – істинний) є особливим станом психіки, що полягає в можливості переходу віри у майбутньому в упевненість (тверде знання, відсутність сумнівів за майбутнє). При цьому віра, як особливий стан людини відображає не тільки те конкретне, на що вона спрямована (предмет віри і сподівань), але, головним чином, емоційне і ціннісне ставлення до нього, що відображає потреби та інтереси цієї особистості. Це стосується й надії, як позитивно забарвленої емоції, що пов'язана з очікуванням задоволення своєї потреби, і така, що позначає відчуття, емоційне переживання, яке завжди супроводжує людське очікування майбутнього. Таке відчуття може перерости в упевненість, що щось бажане (як шуканий для людини феномен, подія, стан) настане рано чи пізно. Сама ж надія – це основний настрій людини, погляд якої спрямований не стільки на фактичне у даний час (навіть погане для нього), скільки на позитивно оцінюване майбутнє, яке людина для себе проектує [Мулярчук, 2002, с.402; Ekman, 1999, р. 148]. Для самопроекування обнадійливий емоційний стан стає рушійною силою, яка швидко приводить людину до бажаної мети.

Американський філософ Бовенс, вбачає корисність надії для самопроекування в тому, що: «1) надія розкривається та відкривається людині; 2) суб'єктивно надія протидіє ризику антипатії, огиді; 3) надія створює нові надії; 4) надія створює завжди очікування з можливим позитивним результатом, вселяючи людині оптимізм; 5) вона додає упевненості, стійкості, міцності і надійності власним перспективам, переконанням, прагненням; 6) вона завжди звернена до ідеалу мрії, до кращого і якнайкращого для людини зараз і в майбутньому; 7) зверненість надії у майбутнє примушує людину мислити хоча й мінімально раціонально, послідовно, виходити із зміни станів, причинності і т.п.; 8) надія завжди ворог і антипод песимізму, вона надає людині стійкого відчуття впевненості у собі та самоцінності; 9) надія – це початок для передбачення майбутнього; 10) вона ніколи не тлумачиться як вимога: «все і одночасно!», оскільки за природою вона суть / міра існування між найменшою для цього можливістю, неможливістю і не дуже великим, але досяжним; 11) надія по суті є локомотив для життєствердження, ліки від невпевненості, сумнівів, коливань, різних страхів і фобій, паніки і відчаю» [Bovens, 1999]. Спираючись на вищезначені теоретичні положення науковців, які проводять дослідження психологічних особливостей самопроекування особистості в Інтернеті, ми провели власне дослідження взявши за основу вплив протонаративів на створення власних життєвих проєктів.

По-перше, треба пояснити, чим для нашого експерименту постає блог? Це персональні і групові сторінки на Facebook які мають за мету позиціонування і використання протонаративів (мемів і демів). Ми моніторили відгуки та обговорення з приводу певних протонаративів на таких групових сторінках як: «Слова не подвластные времени», «Сообщество: меняющие реальность», «Правила жизни», «Фитнес для мозга», «Возвращение к себе, или у тебя всё получится», «Мужские мысли», «Дни, Жизнь, Суть», «Крик души – мысли вслух», «Мастера вселенной», «Куда приводят мечты», «Симфония успеха», «Записки успешного человека», «Фиксаты и пиксаты».

Відгуки «подобається – ОК» свідчили про схвалення даного смислу, а функція «поділитись» на власну сторінку чи сторінку друга вважалась за привласнення думки для взяття за основу і втілення в життя, чи просто «замислитись над...»

Нагадаємо, що, як правило, Інтернет веде сам свій життєфункціонал, науковцю варто лише означити цілі, критерії, перспективи, наміри свого дослідження. За умови загальної доступності до вищезначених сторінок і врахування загальних показників/пріоритетів/напрямків, ми не ставили за мету озвучування намірів даного експерименту перед тими, кого моніторили. Відтак, ми отримували загальні результати експерименту. Ми досліджували цю тему на сотнях а то і тисячах (під деякими постами були сотні відгуків ОК, під іншими тисячі) людей протягом 5 років. Була окрема група із 46 осіб, які користуються цими сторінками, і яким було доведено до відома про наші експериментальні наміри й запропоновано залучитися до більш розгорнутого експерименту. Їм було запропоновано відповісти на таке запитання: *Чим Вас приваблюють мотиватори та демотиватори? Як Ви вбачаєте їх використання?* (допускалось декілька відповідей). У результаті ми отримали такі відповіді:

- просто цікавий новий вид інформації – 12 осіб;
- краще розуміти соціокультурний досвід – 45 осіб;
- вони мене мотивують до переосмислення власного життя – 34 особи;
- вони мене кардинально змінюють – 36 осіб;
- в спілкуванні вдало презентую себе у соціумі – 44 особи;
- отримую «домінантну емоцію» від використання їх – 46 осіб;
- вони мене ведуть до окультурювання власного досвіду «естетичне чуже як забуте своє» – 28 осіб;
- виказують мою зрілість – 34 особи;
- сприяють розсудливому спілкуванню – 41 особа;
- сприяють сенсоутворенню – 40 осіб;
- створюють сюжети «нового-майбутнього» більш якіснішого життя – 39 осіб;

□ вони викликають у мене відповідальність перед самим собою – 38 осіб;

□ вони переплановують і корегують мої попередні соціальні практики – 36 особи;

Як правило смисл у протонаративах стосується означення/впізнавання особистих якостей, які повинні пройти фільтри власного осмислення, адаптацію до соціокультурного середовища, утриматись у пам'яті як догми, і все це під новим кутом зору і під новим впливом соціокультурного середовища. Лише змінені, особистісні якості, погляди, порівняння, дії можуть дати старт новим змінам і проторувати шлях до нових життєвих проєктів. *«За одну ночь нельзя изменить жизнь. Но за одну ночь можно изменить мысли, которые навсегда изменят твою жизнь»*, *«Если бы гусеница держалась за прошлое, она бы никогда не стала бабочкой»*. Отже, як бачимо, протонаративи як культурні текстові зразки мають меметичну форму, і зачіпають глибинні загальнолюдські якості і відносини. Людина розуміє, що лише після глибинної переоцінки власних якостей можливе загальноприйнятне соціокультурне облаштування себе в суспільстві. І сумлінний і ретельний перегляд подій минулих часів з позиції сприйнятих протонаративів свідчить про відсутність егоцентричності та егоспрямованості, оскільки йде добровільне привласнення думок та ідей та їх занурення у власне життя. Небайдужість до власного життя, бажання переосмислення і переінакшення його видає «рівень зрілості» особистості. Відтак, шкалою виміру нової ціннісно-сміслової основи для побудови нового життєвого проєкту може стати: віднайдена в інших словесна ціннісно-сміслова підтримка, сприйняті ціннісно-дійові регулювання соціокультурних відносин, постановка нових цілей в житті, націленість на таке ж словесне смисло- й енергозбереження, новий рівень постановки цілі. Надалі людина, яка розпочала шлях до нової себе повинна ретельно прослідкувати нашарування минуле/теперішнє/майбутнє перебування в соціокультурному просторі та, головне, утримувати постійно питання – навіщо, з якою метою мені це потрібно. І лише пропустивши через власні смислові фільтри і

використавши їх на практиці, можливо створення особистого стилю власного життя [Гудінова, 2014]. Згідно таких міркувань, ми запропонували досліджуванним вибрати лише певну кількість мотиваторів, які у них викликали переживання з минулого і бажання змінити життя саме на цій ділянці соціокультурних відносин в ім'я майбутнього.

Для систематизації та більш якісної наочності мотиваторів ми запропонували загальновідомий прототип «Дошки бажань» (яку часто використовують люди просто візуалізуючи свої мрії, і не прикладаючи ніяких зусиль до здійснення власних мрій, віруючи що вони здійсняться самі по собі). В їхньому випадку картинки/фото були без підписів, які б стимулювали осмислення події на картинці. У нашому ж випадку ми таку дошку-схему назвали «Віртуальна матриця особистих смислових прагнень». Це створення нового контексту життя, який визначає нові вектори особистого розвитку і соціокультурного зростання. Потрібно було згрупувати життєві смисли-орієнтації на майбутні зміни, поділити їх на категорії, вибудувавши таким чином динамічну смислову систему – смисли особистісного саморозвитку.

Що треба для досягнення добробуту?	Моя репутація!	Що допоможе в особистих стосунках з партнером / партнеркою?
Що збереже здоров'я та гармонію в собі?	Власне фото	Що допоможе у вихованні дітей?
Що допоможе добути знання та саморозвиток?		Моя кар'єра і успіх!

Учасникам експерименту пропонувалось створити таку віртуальну дошку (у вигляді електронного файлу), і в кожний сектор помістити мотиватор який більше відповідав би їхнім прагненням до смислових змін. Також пропонувалось самостійно створити мотиватор (є спеціальні сайти по самостійному створенню мотиваторів), бо саме поєднання візуальної основи і мотиваційного вислову є найбільш інформативним матеріалом для психологічного дослідження. Тут ми враховували і візуальні образи, і колір, і сюжет, які були для нас матеріалом для інтерпретацій. Пустий сектор

дозволяв утворити свій напрямок для самопректування. Також можна було утворювати додаткові клітинки навколо свого фото. Формат листка файлу обмежував наплив і вибір мотиваторів, тим самим виділяв найголовніше, бажане для досягнення. Якщо людина уже вдало (на її думку) використала мотиваційний смисл, то вона знімала його з дошки, і переносила до листка-файлу «Скринька здійснень».

Як виявлялось у процесі експерименту, кожен обраний мотиватор викликав спомини про життєву історію, яка на досліджуваних думку була невдалою завдяки відсутності «мудрого рішення», «вдало підібраних слів», «недооцінки ситуації, чи невірної її інтерпретації». Учасники експерименту за власним бажанням розповідали попередні історії, самі не помічаючи, як протонаратив розгортався у повноформатний наратив (виклад подій минулих часів) та іноді трансформувався у ментатив та у проектний перспективний план для подальшого особистого духовно-морального зростання. Більшість протонаративів з'являлась в клітинках: «Що треба для досягнення добробуту?», «Моя кар'єра та успіх!», «Що допоможе в особистих стосунках з партнером / партнеркою?». Це свідчить про те, що людина живе в прискореному урбанізованому світі та ніколи не замислюється, що основою всього є здоров'я і гармонія з собою та надбана репутація. Клітинка «Моє здоров'я і гармонія з собою» заповнювалась останньою, чи взагалі в 21 випадку залишилась порожньою. Якщо і наповнювалась, то на фото жодного разу не був відмічений стан спокою та медитації – тільки біг. Також клітинка «Що допоможе у вихованні дітей?» була заповнена більшою мірою протонаративами з фінансовим акцентом, і картинками, що відображали матеріальний добробут дитини і заможне оточення. В жодному разі не була на фото повноцінна сім'я, тільки дитина, яка грається, вчиться, задоволено стрибає. Мотиватори, як правило, брали готовими з Інтернету, що свідчить про відсутність творчого процесу. Тільки 8 досліджуваних підібрали фото самостійно для сектора «стосунки з партнером/кою». На початку і в кінці експерименту ми просили людей (які використовують мотиватори) вибрати

будь яке фото з Інтернету, яке найбільше відображає їх відчуття та мотив перебування у віртуальному інформаційному просторі. Таке ж завдання було надане 20 досліджуваним, які не використовували і не використовують мотиваційну інформацію в Інтернеті. На наше здивування фотографії з обох груп на початку експерименту відображали кам'яні образи, дерев'яні фігурки біля комп'ютера, коло кам'яних людей які стоять під водою спиною один до одного, людину, яка іде і розсипається на піщинки, джина в пляшці, яка оповита павутинням, людину, що закрила долонями обличчя але все бачить, та ін. Ми припускаємо, що відсутність наполегливості й чіткої мети перебування в Інтернеті призводить до відчуття самотності і руйнування / марнування свого життя та часу, не дивлячись на те, що людина все ж знаходить корисну для себе інформацію. Після проведеної роботи з «Віртуальною матрицею особистих смислових прагнень» переважна більшість учасників експерименту підбирала образи рослини, яка пробивається крізь асфальт, равликів на скейті, які прямують до мети, яскраві ландшафти, усміхнених людей, природу, що оживає, людей, які йдуть назустріч комусь / чомусь.

Наприкінці експерименту було виявлено, що із 46 осіб тільки 23 вдалося на основі чужого ціннісно-смислового старту вибудувати нові стратегії поведінки і втілити їх у життя. При цьому 9 осіб повністю задоволені результатом (як подієвим, так і мовним конструктом), який вони використовували в діалозі з партнером. 14 осіб спробували і залишились у стані потреби до осмислення і переосмислення життєвої ситуації. 23 особи досить ретельно виконали завдання із створення «Віртуальної матриці особистих смислових прагнень» і залишили, як вони кажуть, «перед собою, як перспективний, теоретичний план. Хоча відзначили, що постійно думають/прагнуть розпочати «план своїх бойових дій». Надію дає ще й те, що майже всі намагаються працювати/спілкуватись з психологом, щоб підготуватись до активного втілення власних життєвих смислів. Підсумовуючи сказане вище, можна констатувати наступне:

□ особистісні проекти не можуть бути в чистому вигляді «корисні» чи «шкідливі», вони не мають чітких підсумкових меж досягнення мети, тому що не мають показника «усталений» чи «мінливий»;

□ використання «протонаративних істин» сприяє духовному зростанню особистості залученню її до соціокультурної спадщини. «Духовність є основою будь якого життєвого проекту, робить його соціально значимим, таким, що зміцнює суспільство та його основи» [Бухарцева, 2013];

□ егоцентричність майже втрачає свою силу та вплив на особистість, яка використовує протонаративи як сторонню ущільнену ціннісно-сміслову перспективу для особистого зростання.

□ рушіями особистісних проектів стають бажання, потреби, інтерес, намір. В процесі роботи над новими смислами зникає страх перед невдачами і «падіння духом». Старт до змін дає розуміння «хтось зміг і я зможу»;

□ меми вважаються «інформаційним благом» завдяки своїй лаконічності;

□ такі тексти, чи чужі життєві смисли стають для віртуальної особистості близькими «естетичне чуже як забуте своє» здатне переструктурувати та естетизувати попередні переконання;

□ використання протонаративів приводить до кількісних змін, а саме: конкретизації переосмисленої ситуації; підвищення емоційного рівня і самоповаги; текстова лаконічність призводить до відчуття завершеності і отримання життєвої мудрості; людина стає здатною словом допомогти іншій людині (мемотерапія); виникає відчуття гармонії і остаточної впорядкованості життєвого досвіду;

□ протонаратив найчастіше розгортається у ментатив тому, що досліджувані аналізуючи свої життєві події ставили такі питання: чому у мене так не виходить, як так могло статися, це означає відсутність у мене таких якостей як, як в подальшому не допустити незакінчених рішень....., як досягти....., чому мої ідеї/рішення ідуть в розріз з реальними діями, як

навчитися щоб слово/вчинок/життєві ситуації гармоніювали в реальному житті.

ВИСНОВКИ Проведений теоретико-емпіричний аналіз психологічних особливостей та механізмів самопроектування особистості у дискурсивному просторі, що є необхідною передумовою особистісного розвитку та становлення людини як автора власного життя, власної долі дозволив дійти такі висновків. Самопроектування у межах постнекласичного методологічного підходу можна тлумачити як процес збагачення й трансформації смислового простору особистості, що відбувається у результаті розуміння та інтерпретації індивідуального досвіду, який узагальнюється на основі внутрішніх інтенцій особистості та структурується під впливом цілей, мотивів та намірів людини, а також спирається на соціокультурні концепти, що організують особистісний досвід. Воно здійснюється у процесі дискурсивних практик, які передбачають створення власних дискурсивних проєктів, котрі виступають як вагомий чинник особистісного зростання. Самопроектування спрямовано на створення особистістю ідеальних моделей себе, причому зміст цих моделей може багаторазово трансформуватися залежно від завдань, які ставить перед людиною соціум, та які вона приймає шляхом процесів їх перевизначення та довивзначення. Це, у свою чергу, призводить до реконструкції особистістю як власних уявлень про зовнішню та внутрішню реальність, так й результатів інтерпретації та реінтерпретації особистого досвіду. Основними дискурсивними моделями особистих проєктів є наратив як створення власної ідеальної історії та тезаурус як створення ідеальної особистісно неповторної картини світу. Культурні практики самопроектування особистості доцільно тлумачити як «системну історію», що еволюціонує, має свій часовий горизонт, свій семіотичний шлях та відтворює історію досвіду самопроектування. При цьому дискурс «авторства», є критичним, щодо практик самопроектування. Умовою генерації нових смислів у процесі самопроектування виступають як узагальнення емпіричного індивідуального

досвіду особистості, так і засвоєні ззовні «готові» соціокультурні концепти, що мають міфологічну природу. У межах наративного самопроекування проект трактується як сюжет можливої історії, у побудові якого важливу роль відіграють базові сюжети світової літератури, що мають міфологічне коріння. При цьому «сюжети переходу» як міфологічні форми втілення особистісного проекту, що актуалізуються у періоди «піків напруги» особистісної активності із присвоєння нових смислів, створення оновлених ідентичностей, відіграють важливу роль у процесі формування життєвих стратегій та їхнього втілення в різних формах соціально-психологічних практик.

Провідними психологічними чинниками розвитку здатності до самопроекування дітей молодшого шкільного віку є: здатність керувати своїм емоційним станом; рівень розвитку інтелектуальних здібностей, спрямованість на пізнання оточуючого світу та власного «Я», формування ієрархії життєвих цінностей та ставлення до них; підвищена чутливість до соціокультурних і ситуаційних впливів. Основними критеріями оцінки різних видів особистісних проектів в юнацькому віці є: широта контекстуальності проекту, особливості осягнення смислів самовизначення та етики відповідальності, перспективна орієнтованість індивідуального досвіду, особливості збагачення просторово-часової розмірності досвіду. Унікальність особистого проекту юнаків зумовлена рівнем інтенційно-смыслового емансипування особистості від соціокультурних норм та забезпечується постановкою більшої кількості особистісних завдань розвитку; усвідомленням процесів мінливості особистості; рефлексуванням більшої кількості «переломних» життєвих подій. Для абсолютної більшості дорослих усіх вікових категорій характерною є слабка відрефлексованість власних самопроектів через несформованість самого поняття «самопроект» та неусвідомленість, і неартикульованість індивідуального дискурсу самопроекування. Тому спеціально організоване опитування з особистісного зростання і самопроекування, яке ініціює певний вид наративної практики у

дорослих особистостей різного віку, виступає дієвою технологією самоусвідомлення особистості, а також відіграє роль нарративного тренінгу з розвитку усвідомлення власних особистісних та життєвих проєктів. Самопроєктування є інтенціональним підґрунтям саморозвитку у людей похилого віку, а також засобом ампліфікації саморозвитку. Специфіка самопроєктування у старості проявляється на всіх його етапах, а саме етапі рефлексії завдань саморозвитку, етапі визначення проєкту результату, проєкту процесу і відповідних технологій саморозвитку, а також критеріїв події саморозвитку. Для похилого віку є очевидним неприйнятність прискорення (акселерації) психічного розвитку, його неможливість в умовах обмеженого життєвого ресурсу. Тому можна говорити тільки про певну ампліфікацію, збагачення психічного розвитку в старості. Усвідомлене самопроєктування особистості в старості передбачає самостійне прийняття рішення про напрямки такої ампліфікації на ґрунті розуміння власних інволюційних дефіцитів. Опанування різноманітних дискурсивних практик самопроєктування у процесі лікування та одужання від складної соматичної хвороби є впливовим фактором, що допомагає переструктурувати власний досвід, шукати нові можливості самореалізації та нові ідентичності особистості. Саме кризові життєві ситуації (до яких також відноситься досвід важкого захворювання) часто дають поштовх для зміни ідентичностей особистості, які втрачають свою актуальність, потребують модифікацій та змін, а використання дискурсивних практик сприяє усвідомленню життєвого досвіду та можливості його змістовного та структурного перегляду.

Блогосфера є одним із чинників залучення людини до самопроєктування завдяки використанню в Інтернет щоденниках (блогах) соціокультурних текстових зразків протонаративів як ціннісно-сміслових основ самопроєктування, оскільки особистісні життєві проєкти часто мають за першоджерело протонаративні Інтернет форми (меми), які породжують особисті наративи та ментативи. Як показали результати дослідження, здебільшого люди різного віку та різного соціального статусу недостатньо

усвідомлюють власний досвід створення життєвих та особистісних проєктів й здебільшого не володіють психологічними технологіями самопроєктування.

Література

Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика / В.С. Безрукова. – Екатеринбург: Деловая книга, 1996. – 344 с.

Блэкмор С. Третий репликатор эволюции: гены, мемы – что дальше? / С. Блэкмор [Электронный ресурс] // Мемы и медиавирусы. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/mememediavirus/4-ssylki/5-suzen-blekmor-susan-blackmore-tretij-replikator-evolicii-geny-memy---cto-dalse>

Бодрийар Ж. Симулякры и симуляции / Ж. Бодрийар. – Киев: Захаров, 2004. – 20 с.

Бродди Р. Психические вирусы. Как программируют ваше сознание / Р. Бродди. – М.: Поколение, 2007. – 304 с. Бурдые П. Социальное пространство: поле и практики / П. Бурдые; [Пер. с фр. Н. А. Шматко]. – М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб: Алетейя, 2005. – 576 с.

Бухарцева Н.Г. Самопроектирование: единство самореализации и развития внутреннего мира личности [Электронный ресурс] / Н.Г. Бухарцева // Педагогическое образование в России. – 2013. – № 2. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/samoproektirovanie-edinstvo-samorealizatsii-i-razvitiya-vnutrennego-mira-lichnosti> (18.07.2015).

Гудінова І.Л. Віртуалізація реальності та її наслідки [Електронний ресурс]: / І.Л. Гудінова // Журнал Молодий вчений. – 2015. – №2. (17). – С. 371–375. – Режим доступа: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/380>.

Гудінова І.Л. Протонаратив як ціннісно-сміслова основа самопроєктування в блогосфері. / І.Л. Гудінова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2015. – Том II: Психологічна герменевтика. Випуск 9. – С. 142–156.

Гудінова І.Л. Деякі психологічні аспекти публічної літературної Інтернет сповіді в блогах. // Природа дитинства у візирах герменевтики і наративу: Практико зорієнтований посібник / за ред. Н.В. Чепелевої, Д.І. Петренко, І.Г. Єрмакова, Р.А. Рудковської – К: Приватно виробничо-комерційна фірма «Видавництво «МакДен», 2016. – С. 185–191.

Докинз Р. Расширенный фенотип: длинная рука гена / Р. Докинз. – М.: Corpus, 2010. – 512 с. Докинз Р. Эгоистичный ген / Р. Докинз. – М.: Corpus, 2013. – 420 с.

Жижек С. Реальность виртуального / С. Жижек // [Электронный ресурс] <http://www.umnozhenie.narod.ru/vol/7/zhikharevich-zizek.htm> (02.2011)

Зорин А.Л. Понятие «литературного переживания» и конструкция психологического протонаратива / А.Л. Зорин // История и повествование: Сборник статей. – М., 2006. – С. 12 – 27.

Лавров В. Что такое мемы и стоит ли их опасаться? [Электронный ресурс]// «Школа жизни ру». Познавательный журнал. – Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-17885/>

Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М.: «Искусство», 1970. – 384 с. Лотман Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь: кн. для учителя / Ю. М. Лотман. – М.: Просвещение, 1988. – 352 с.

Менегетти А. Онтопсихология и меметика [Электронный ресурс] / А. Менегетти. F Режим доступа: <http://www.gestalt-rostov.ru/page.php?id=805> (15.07.2016).

Мечта (понятие) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psihotesti.ru/gloss/tag/predstavleniya/> (26.08.2012).

Мулярчук Є. Надія / Є. Мулярчук // Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. – [742 с.] – с.404 [надія – тлумачення].

Наративні психотехнології / [Чепелева Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.]. – К.: Главник, 2007. – 144 с. – (Серія «Психол. інструментарій»).

Переломова О. С. Інтертекстуальність як системотвірна текстово-дискурсивна категорія [Електронний ресурс] / О. С. Переломова . 2008. –ф 34. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_34_10.

Сапогова Е. Е. Анализ Я-концептов и Я-метафор в содержании индивидуальных нарративов субъекта [Электронный ресурс] / Е.Е. Сапогова // Прикладная психология: достижения и перспективы /Под ред. Л.А. Мирской, Т.Ю. Синченко, В.Г. Ромека. – Ростов-на-Дону: Фолиант, 2004. – С. 50–79. – Режим доступа: <http://esapogova.narod.ru/texts/self.rtf> (18.06.2013).

Сарт Ж.П. Экзистенциализм — это гуманизм // Сумерки богов. / Ж.-П. Сарт// М.: Изд—во политической литературы, 1989. С.319—345.

Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – 206 с.

Тульчинский Г.Л. Личность как автопроект и бренд: некоторые следствия // Философские науки. 2009. – ф 9. –С. 47–60. Тульчинский Г. Л. Личность как проект и бренд / Г. Л. Тульчинский // Наука телевидения. – 2011. – Вып. 8. – С. 250–265.

Тюпа В.И. Онтология коммуникации /В.И. Тюпа // Дискурс. –1998. – ф5–6. – С. 5–18.

Чернявская В. Е. Текст статичен или текст процессуален? / В.Е. Чернявская // Когниция, коммуникация, дискурс: межд. сб. научных статей ХНУ имени В. Каразина (Харьков). Ф 2010. – ф 1. – С. 123–131.

Bovens L. The Value of Hope / L. Bovens // Philosophy and Phenomenological Research. – 1999. – v. LIX, N 7. – p. 670 – 730.

Blackmore S. Evolution's third replicator: Genes, memes, and now what? / Susan Blackmore // New Scientist. –2009. – #2719 (29 july 2009). – p. 36–39. – Access mode : <https://www.newscientist.com/article/mg20327191-500-evolutions-third-replicator-genes-memes-and-now-what/>

Bovens L. The Value of Hope / L. Bovens // Philosophy and Phenomenological Research. – 1999. – v. LIX, N 7. – p. 670 – 730.